

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ
ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΠΑΛΙΑΔΕΛΗ

ΒΕΡΓΙΝΑ, ΑΡΡΗΚΤΟΙ ΔΕΣΜΟΙ

Με ρίζες βαθιές στη Θεσσαλονίκη, φοιτήτρια και καθηγήτρια αρχαιολογίας στο Αριστοτέλειο, υπήρξε βοηθός του Μανόλη Ανδρόνικου και είδε με τα ίδια της τα μάτια να αποκαλύπτονται οι βασιλικοί τάφοι της Βεργίνας. Η προσωπική της έρευνα δεν απομακρύνθηκε από την παλαιά πρωτεύουσα του μακεδονικού βασιλείου, όπου διευθύνει την εκεί πανεπιστημιακή ανασκαφή. Με «τα κοινά», που τόσο τη νοιάζουν, της δόθηκε πολλές φορές η ευκαιρία να ασχοληθεί. Ξεχωρίζει ίσως η εκλογή της στο Ευρωκοινοβούλιο το 2009.

01

Η Χρυσούλα Παλιαδέλη (κέντρο)
στις ανασκαφές στο Δίον.

Συνέντευξη στην ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΡΟΒΑΤΣΟΥ

Η Χρυσούλα Σαατσόγλου–Παλιαδέλη είναι σήμερα ομότιμη καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας στο Τμήμα Ιστορίας–Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), στο οποίο είχε η ίδια φοιτήσει. Αγαπημένοι της δάσκαλοι ο Γεώργιος Μπακαλάκης και ο Μανόλης Ανδρόνικος. Πτυχιούχος πια, διετέλεσε βοηθός του Γιώργου Δεσπίνη (1972–1975) και, στη συνέχεια, του Μανόλη Ανδρόνικου (1975–1984). Το 1975 εντάχτηκε στην ομάδα της συστηματικής ανασκαφής του ΑΠΘ στη Βεργίνα και υπήρξε μέλος της όλα τα χρόνια της ανασκαφής της Μεγάλης Τούμπας που αποκάλυψε τους βασιλικούς τάφους (1976–1980). Από το 1982 έχει την επιστημονική ευθύνη για την έρευνα του Ιερού της Εύκλειας, στην αγορά των Αιγών, πανεπιστημιακή ανασκαφή την οποία διευθύνει από το 2001. Το εντυπωσιακό εύρημα του 2008–2009 από τον τομέα του Ιερού της Εύκλειας εικονογράφησε το δραματικό τέλος που επεφύλαξε ο Κάσσανδρος στη γενιά των Τημενιδών. Για την αρχαία Μακεδονία και τη Βεργίνα έχει συγγράψει μονογραφίες και αρχαιολογικούς οδηγούς. Έχει εκπαιδεύσει τους φοιτητές και τις φοιτήτριές της στην αρχαία ελληνική αρχιτεκτονική, την πλαστική, τη ζωγραφική και την επιγραφική τόσο σε προπτυχιακό όσο και σε μεταπτυχιακό επίπεδο. Έχει επίσης συμμετάσχει σε ελληνικές αποστολές στην Αίγυπτο, το Πακιστάν και το Ουζμπεκιστάν και έχει δώσει πλήθος διαλέξεων σε συνέδρια στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Η διδακτορική της διατριβή, *Τα επιτάφια μνημεία από τη Μεγάλη Τούμπα της Βεργίνας*, εκδόθηκε στη Θεσσαλονίκη από το ΑΠΘ το 1984 (Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής, Παράρτημα αρ. 50). Η Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας (αρ. 231) εξέδωσε το 2004 το βιβλίο της *Βεργίνα. Ο τάφος του Φιλίππου. Η τοιχογραφία με το κυνήγι*. Από τα άρθρα της επιλέξαμε εδώ το «The arts at Vergina – Aegae, the cradle of the Macedonian kingdom», στον συλλογικό τόμο των εκδόσεων Brill, τον οποίο επιμελήθηκε ο Robin J. Lane Fox, *Brill's Companion to Ancient Macedon. Studies in the Archaeology and History of Macedon, 650 BC–300 AD* (Leiden/Boston 2011).

Η αρχαιολογία τη γοήτευσε, έχει πει, γιατί συνδυάζει τη γνώση με τη χρήση της κοινής λογικής, γιατί είναι η πιο ορθολογική από τις θεωρητικές επιστήμες και η περισσότερο ανοικτή στη συνεργασία με τις θετικές. Ωστόσο, δεν ενδιαφέρεται *μόνο* για τον αρχαίο πολιτισμό. Την ενδιαφέρει πρωτίστως ο πολιτισμός της καθημερινότητας, ο οποίος βλέπει ότι μας λείπει. Και αυτό τη θλίβει. Όπως έχει εξομολογηθεί σε συνέντευξή της: «Ζούμε στον τόπο μας λες και δεν είναι δική μας αυτή η χώρα και αντιμετωπίζουμε τα κοινά σαν να ήταν ξένα».

Όμως, η Χρυσούλα Σαατσόγλου–Παλιαδέλη, το γένος Σαδικάριο, ίσως είχε αναπτύξει ευαίσθητη πολιτική συνείδηση για έναν πρόσθετο λόγο. Η μητέρα της, η μικρή τότε Ζάννα, το 1943 στοιβάχτηκε μαζί με όλη της την οικογένεια στο τρένο για το Άουσβιτς. Ήταν μία από τους λιγιστούς Εβραίους της Θεσσαλονίκης που γύρισαν από την κόλαση.

Το ενδιαφέρον της για τα κοινά το έχει εκδηλώσει πολλαπλά: Όταν η Θεσσαλονίκη έγινε Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης το 1997, όταν ο Γιώργος Παπανδρέου το 2009 της πρότεινε μια θέση στο Ευρωκοινοβούλιο. Ίσως λιγότερο γνωστή είναι η συμμετοχή της στην Ανεξάρτητη Αρχή για τη Διασφάλιση της Ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση (ΑΔΙΠ) ή στις Επιτροπές Ερευνών και Δημοσίων Σχέσεων του ΑΠΘ.

—Κυρία Παλιαδέλη, θα θέλατε να μας πείτε πώς διαλέξατε τον τομέα της Αρχαιολογίας; Το είχατε αποφασίσει πριν μπειτε στο Πανεπιστήμιο; Υπήρξε κάτι ή κάποιος που επηρέασε την απόφασή σας;

Μέχρι τα 17 μου ήθελα να γίνω γιατρός. Μια εξαιρετική φιλόλογος στην τελευταία χρονιά τού εξατάξιου γυμνασίου και η «πενταήμερη» στην Ακρόπολη και το μουσειάκι της, πάνω στο βράχο, μου άλλαξαν τα μυαλά. Δεν το μετάνιωσα.

02

03

02

Η πανεπιστημιακή ανασκαφή στη Βεργίνα. Επί το έργον.

03

Με τον Μανόλη Ανδρόνικο στη Βεργίνα.

04

Το ανάκτορο των Αιγών στις βόρειες παρυφές των Πιερίων.

04

—Εξακολουθείτε να διδάσκετε;

Τώρα είμαι πλέον ομότιμη και ως ομότιμος διδάσκεις μόνο αν σου το ζητήσουν.

—Και ως προς την ανασκαφή;

Η ανασκαφή συνεχίζεται κανονικά, καθώς οι ομότιμοι έχουν το δικαίωμα στην έρευνα, στην περίπτωσή μας την ανασκαφική.

—Να σας ρωτήσω κάτι που δεν το ξέρω καθόλου. Κάποιος αρχαιολόγος που είναι πανεπιστημιακός και κάποιος άλλος που ανήκει στην Αρχαιολογική Υπηρεσία μοιράζονται τις ίδιες δυνατότητες ως προς τις άδειες ανασκαφής, τα κονδύλια κ.λπ.; Δηλαδή, οι δύο ανασκαφές είναι συγκρίσιμα μεγέθη;

Κάθε άλλο παρά συγκρίσιμα. Με βάση το νόμο, το Υπουργείο Πολιτισμού είναι η «ομπρέλα» όλων των ανασκαφικών δράσεων, ο επόπτης και ελεγκτής τους. Καμιά φορά και ο αναστολέας τους. Η Βεργίνα ξεκίνησε το '38 ως πανεπιστημιακή ανασκαφή, σταμάτησε στα χρόνια του πολέμου, συνεχίστηκε για ένα μικρό χρονικό διάστημα στο νεκροταφείο των τύμβων από αρχαιολόγους της Υπηρεσίας (Μανόλης Ανδρόνικος, Φώτιος Πέτσας), επέστρεψε στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο χάρη στο ενδιαφέρον του καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικου και του καθηγητή Γεωργίου Μπακαλάκη και συνεχίζεται ως πανεπιστημιακή μέχρι σήμερα. Πολλοί σημερινοί αρχαιολόγοι πέρασαν από τα έδρανα της Φιλοσοφικής του ΑΠΘ και τις πανεπιστημιακές ανασκαφές της. Για να διευκρινίσω, ωστόσο, τα όρια ανάμεσα στους δύο φορείς, θα πρέπει να σημειώσω ότι στην ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου της Βεργίνας που έχει αναλάβει το ΥΠΠΟΑ οι πανεπιστημιακοί ανασκαφείς της δεν έχουν καμία επιστημονική συμμετοχή, και στο στήσιμο του εκθεσιακού υλικού στο υπό ανέγερση Μουσείο καμία ανάμειξη, παρά το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος των εκθεμάτων του προέρχεται από τη δική τους ερευνητική δραστηριότητα.

Τα κονδύλια για τη διενέργεια της ανασκαφής καλύπτονται από τον τακτικό προϋπολογισμό του ΑΠΘ. Βέβαια τώρα πια είναι πενιχρά, σε βαθμό σχεδόν αποθαρρυντι-

κό, και οι προκηρύξεις ευρωπαϊκών προγραμμάτων δεν περιλαμβάνουν ανασκαφικές εργασίες, λες και η ανασκαφή δεν είναι επιστημονική έρευνα! Το Υπουργείο Παιδείας έχει, επομένως, την υποχρέωση να αυξήσει τη χρηματοδότηση των πανεπιστημιακών ανασκαφών της χώρας, αν κατανοεί, βεβαίως, πέρα από το ερευνητικό, και το εκπαιδευτικό τους κομμάτι, αφού σε αυτές τις ανασκαφές στηρίζεται η «παραγωγή» των αρχαιολόγων της επόμενης γενιάς.

Κάτω από αυτές τις δύσκολες συνθήκες, εμείς επιμένουμε, αναζητώντας κονδύλια από άλλες πηγές, κυρίως για τη συντήρηση των ευρημάτων μας. Αλλά και σε αυτά έχουμε τον ασφυκτικό έλεγχο του Υπουργείου Πολιτισμού, οι υπηρεσίες του οποίου εκδίδουν, άλλωστε, τις άδειες για τη συνέχιση των πανεπιστημιακών ανασκαφών σε ετήσια βάση.

—Επομένως, ο πανεπιστημιακός ανασκαφέας κάθε χρόνο πρέπει να ανανεώνει την άδεια. Ενώ ο ανασκαφέας που ανήκει στην Υπηρεσία απαλλάσσεται από αυτήν τη διαδικασία;

Οι αρχαιολόγοι της Υπηρεσίας διενεργούν τις λεγόμενες σωστικές ανασκαφές, οι οποίες είναι απρόβλεπτες. Προκύπτει κάτι, το σκάβεις. Υπάρχουν βέβαια και κάποιες μακράς διάρκειας ανασκαφές του Υπουργείου Πολιτισμού που διενεργούνται κυρίως με αφορμή δημόσια έργα (όπως το μετρό) ή αναδειξεις αρχαιολογικών χώρων (όπως στο ανάκτορο και σε μέρος του νεκροταφείου της Βεργίνας, στην περίπτωσή μας).

—Διάβασα τη διδακτορική σας διατριβή *Τα επιτάφια μνημεία από τη Μεγάλη Τούμπα της Βεργίνας* και θα ήθελα να σας πω πρώτα απ’ όλα πόσο ευχάριστη ήταν η ανάγνωσή της χάρη στο καθαρό, κρυστάλλινο ύφος της γραφής σας. Ποτέ δεν φανταζόμουν ότι μια διατριβή θα μπορούσε να είναι ένα τόσο απολαυστικό ανάγνωσμα...

Μου κάνει εντύπωση που τη διαβάσατε. Νόμιζα ότι θα ενδιέφερε μόνο τους ειδικούς. Ο στόχος βέβαια κάθε κειμένου είναι να μεταφέρεις αυτό που σκέφτεσαι, να γίνεται σαφές στον αναγνώστη.

—Αυτό το στοίχημα το κερδίσατε, πάει τέλειωσε. Και, πραγματικά, δεν θες να το αφήσεις.
Υπερβάλλετε, αλλά δέχομαι με χαρά το κομπλιμέντο σας.

—Δεν είναι κομπλιμέντο. Το γεγονός ότι ένα επιστημονικό κείμενο, πόσο μάλλον το κείμενο μιας διδακτορικής διατριβής, είναι ελκυστικό δεν είναι καθόλου συνηθισμένο. Δεν μπορώ να μην το επισημάνω.
Πάντα με ενδιαφέρει ο αναγνώστης. Άλλωστε είμαι και χρόνια δασκάλα, μην το ξεχνάτε αυτό.

—Από την εμπειρία μου ως αναγνώστριας, νομίζω ότι όσο πιο καλά ξέρεις το θέμα και το ελέγχεις, τόσο πιο απλά και καθαρά το γράφεις.
Ενδεχομένως, ένα «οτριφνό» κείμενο να ανταναικλά, μερικές φορές, την αδυναμία να μεταφέρεις τη σκέψη σου στον γραπτό λόγο. Αυτό δεν σημαίνει αναγκαστικά ότι όσοι γράφουν δύσκολα δεν έχουν εμβαθύνει στο αντικείμενο.

—Σωστά. Έρχομαι στον πρόλογό σας στη διατριβή. Ευχαριστείτε τον Μανόλη Ανδρόνικο που σας εμπιστεύτηκε τη μελέτη και τη δημοσίευση αυτών των επιτύμβιων μνημείων. Και ήθελα να ρωτήσω: Πώς έγινε αυτό; Δηλαδή, το αποφά-

05

06

05
Η επιτύμβια στήλη του Κλεωνύμου και της οικογένειάς του (4ος αι. π.Χ.).

06
Η Χρυσούλα Παλιαδέλη.

07
Με τον Γιάννη Τσαρούχη μπροστά στις επιτύμβιες στήλες της Μεγάλης Τούμπας.

ΞΕΡΕΤΕ, ΕΙΝΑΙ ΤΟΛΜΗΡΟ ΝΑ ΠΕΙΣ: «ΒΡΗΚΑ ΤΟΝ ΤΑΦΟ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ Β΄!». Ο ΜΑΝΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ ΤΟ ΓΝΩΡΙΖΕ ΚΑΛΑ.

07

σισε μόνος του, ερήμην σας; Περίμενε πρώτα να δει προς τα πού κατευθύνονται τα ενδιαφέροντά σας; Ήταν κάτι που του το ζητήσατε εσείς;

Δεν θυμάμαι να του το ζήτησα εγώ. Ενδεχομένως σε μια κουβέντα για το μοίρασμα του υλικού να εκδήλωσα το ενδιαφέρον μου για το συγκεκριμένο υλικό. Όμως, με γνώριζε ήδη αρκετά πριν μου αναθέσει τη δημοσίευσή του, το 1978. Είχε προηγηθεί μια εργασία μου για μια επιγραφή από τα Δουμπιά της Χαλκιδικής — η πρώτη επιστημονική μου απόπειρα. Δεν ξέρω αν η αφορμή ήταν αυτό ή η όποια εξοικείωσή μου με τις επιγραφές. Αλλά έχω την εντύπωση ότι πέρα από τη γαλαντομία του, ένιωθε πως ήταν αδύνατο να κρατήσει για τον εαυτό του τη δημοσίευση του τεράστιου υλικού που προέκυπτε από την ανασκαφή της Μεγάλης Τούμπας. Μια διδακτορική διατριβή με θέμα τα επιτάφια μνημεία από τη Μεγάλη Τούμπα της Βεργίνας διασφάλιζε, τουλάχιστον, αυτή την αμεσότητα. Ανέλαβα λοιπόν το 1978 τη μελέτη και τη δημοσίευσή τους, που ολοκληρώθηκε το 1984. Πρόκειται για το μεγαλύτερο σύνολο επιτάφιων μνημείων αυτής της περιόδου (τέλη 5ου–αρχές 3ου αι. π.Χ.) που έχει βρεθεί μέχρι σήμερα σε νεκροταφείο της Κεντρικής Μακεδονίας. Είναι γύρω στα 67. Βρέθηκαν όλα μαζί στα ανώτερα στρώματα της Μεγάλης Τούμπας, μεταφερμένα —μετά την καταστροφή τους— στο γειτονικό νεκροταφείο της αρχαίας πόλης.

—Λόγω της γαλατικής επιδρομής;

Ναι. Ο τρόπος της βίαιης καταστροφής τους είχε ήδη αποδοθεί από τον Μανόλη Ανδρόνικο, το 1976, στους Γαλάτες μισθοφόρους του Πύρρου, βασιλιά της Ηπείρου, που κατέλαβαν τις Αιγές για μικρό χρονικό διάστημα (274/3 π.Χ.), όπως αναφέρει ο Πλούταρχος. Η δεύτερη χρήση τους στην κατασκευή της Μεγάλης Τούμπας, στα χρόνια του Αντίγονου Γονατά, αμέσως μετά τη νίκη του επί του Πύρρου, θύμιζε μια ανάλογη εκτεταμένη καταστροφή νεκροταφείου στην Αθήνα από τους Πέρσες, στις αρχές του 5ου αιώνα π.Χ., και μια παρόμοια χρήση των θραυσμάτων αυτών των μνημείων στην κατασκευή του Θεμιστόκλειου Τείχους. Το εύρημα της Μεγάλης Τούμπας και η ερμηνεία του ενίσχυσαν, επομένως, μια προγενέστερη άποψη του ιστορικού N.G.L. Hammond, για την ταύτιση του αρχαιολογικού χώρου της Βεργίνας με τις Αιγές, την παλιά πρωτεύουσα του μακεδονικού βασιλείου και βασιλική νεκρόπολη της γενιάς των Τημενιδών.

—Γράφετε ότι σε αυτές τις ανασκαφικές περιόδους, που τραβούσαν σε μάκρος, τα βράδια συζητούσατε. Πώς ήταν αυτή η ατμόσφαιρα; Δηλαδή, ήσασταν όλοι μια παρέα ή συζητούσατε με τον Ανδρόνικο κατ’ ιδίαν;
Κοιτάξτε, αν αφαιρέσουμε τις ώρες του ύπνου, ήμασταν σχεδόν όλη τη μέρα μαζί, από το πρωί μέχρι το βράδυ, με εξαίρεση τη μεσημεριανή ανάπαυλα, στη διάρκεια της οποίας γράφαμε το ημερολόγιο της ανασκαφής. Το απόγευμα συγκεντρωνόμασταν και πάλι για να κουβεντιάσουμε τα πεπραγμένα της ημέρας, αλλά δεν περιοριζόμασταν μόνο σ’ αυτά. Μιλάμε για μικρή ομάδα, με ελάχιστους φοιτητές, εκείνα τα έντονα χρόνια της ανασκαφής.

—Λέτε ότι συνάδελφοί σας εκεί ήταν ο Παναγιώτης Φάκλαρης και η Στέλλα Δρούγου. Και η Αγγελική Κοτταρίδη.

Οι τρεις πανεπιστημιακοί, Στέλλα Δρούγου, Παναγιώτης Φάκλαρης κι εγώ είχαμε θητεύσει ως φοιτητές στην ανασκαφή του ανακτόρου και του νεκροταφείου των τύμβων από τη δεκαετία του ’60. Στην ανασκαφή της Μεγάλης Τούμπας η Στέλλα Δρούγου κι εγώ ήμασταν με τον Μανόλη Ανδρόνικο από το 1976. Ο κ. Φάκλαρης ήρθε το 1978 και η κα Κοτταρίδη, ως φοιτήτρια, το 1977.

Μαζευόμασταν λοιπόν τα βράδια, γιατί έπρεπε να αποτιμήσουμε το εύρημα της ημέρας, να συζητήσουμε για την εξέλιξη της ανασκαφής, που ήταν μια εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση. Ήμασταν, βλέπετε, αντιμέτωποι με έναν τεράστιο λόφο από φερτό και επομένως χαλαρό χώμα, με στατικά προβλήματα και με πρωταρχικά ερωτήματα του είδους «πού να σκάψω τώρα;». Μην ξεχνάμε πως το ζητούμενο ήταν η ανεύρεση ενός τουλάχιστον τάφου που θα δικαιολογούσε το μέγεθος του τεράστιου τύμβου και θα επαλήθευε ή θα ακύρωνε την υπόθεση που ο ανασκαφέας είχε διατυπώσει το 1976.

Μοιραζόμασταν τις σκέψεις μας σε μια δημιουργική ατμόσφαιρα, παρά το ζόρι της ανασκαφής, αλλά δεν περιοριζόμασταν σε αυτό. Συχνά η συζήτηση υπερέβαινε τα όρια της αρχαιολογίας για να επεκταθεί και σε άλλα θέματα. Είναι από τα πράγματα που θυμούνται με μεγάλη συγκίνηση.

—Είναι και τα χρόνια που επιστημονικά διαμορφώνεται κανείς...

Ακριβώς. Εγώ προσωπικά είμαι ευγνώμων στον Μανόλη Ανδρόνικο, γιατί χάρη στο αντικείμενο της διατριβής μου δοκιμάστηκα σε έναν ευρύτερο χώρο αρχαιογνωσίας, όπως η αρχαία ελληνική ζωγραφική για παράδειγμα. Έναν τομέα της καλλιτεχνικής δημιουργίας στην αρχαιότητα, για το μεγαλύτερο μέρος του οποίου η γνώση μας περιοριζόταν στις αρχαίες πηγές κυρίως. Χωρίς την ενασχόληση με τις ζωγραφιστές στίλες δύσκολα θα αναλάμβανα την επιμέλεια της έκδοσης του τελευταίου χειρογράφου του Μανόλη Ανδρόνικου για τις τοιχογραφίες στο εσωτερικό του τάφου «της Περσεφόνης» (1994), ή τη δημοσίευση της τοιχογραφίας με το κυνήγι στην πρόσοψη του τάφου του Φιλίππου στη Βεργίνα (2004).

—Καλά, εδώ που τα λέμε, την τοιχογραφία με το κυνήγι την «ξετινάζατε»! Δεν έμεινε τίποτα ασχολίαστο.

Ήταν μια τεράστια πρόκληση αλλά και μεγάλη ευθύνη για μένα. Όχι μόνο επειδή αφορούσε σε ένα πολύτιμο και σπάνιο δείγμα της μνημειακής ζωγραφικής του 4ου αιώνα π.Χ., μιας εποχής δηλαδή που, σύμφωνα με τον Πλίνιο, στη ζωγραφική «όλα ήταν τέλεια», αλλά και επειδή η εικονιστική του παράσταση συμβάλλει —σε συνδυασμό με τα ιστορικά, αρχαιολογικά και ανθρωπολογικά δεδομένα— στη συζήτηση για την ταύτιση του νεκρού με τον Φίλιππο Β΄ ή τον Φίλιππο Γ΄ Αρριδαίο.

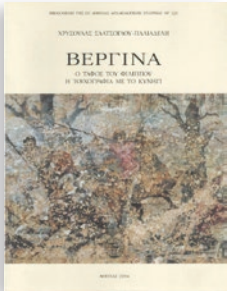
—Βέβαια, εσείς ήδη στον τίτλο, «Βεργίνα. Ο τάφος του Φιλίππου», ονομάζετε και τον κτήτορα του τάφου.

Εγώ ναι, επειδή μέχρι το 2004 είχε προηγηθεί μια μεγάλη συζήτηση για τον τάφο, το περιεχόμενο και τον νεκρό του. Ο Ανδρόνικος στο βιβλίο του *Βεργίνα: Οι βασιλικοί τάφοι και οι άλλες αρχαιότητες* (1984) χρησιμοποίησε τα εισαγωγικά, παρόλο που ήταν πεπεισμένος για την απόδοση. Αρκετά χρόνια αργότερα και κυρίως μετά τη συζήτηση που προέκυψε στο μεσοδιάστημα, κατέληξα στο συμπέρασμα ότι αυτός θα ‘πρεπε να είναι ο τίτλος. Δεν αντέδρασαν οι εκδότες της Αρχαιολογικής Εταιρείας, δεν μου ζητήθηκε να το ξανασκεφτώ. Και όσο περνάει ο καιρός είμαι πεπεισμένη εντελώς ότι ο Ανδρόνικος είχε δίκιο στην απόδοση του τάφου στον Φίλιππο Β΄.

—Αν δεν κάνω λάθος, η αντίθετη άποψη εκφράζεται κυρίως από την Όλγα Παλαγγιά.

Ναι, και από μερικούς άλλους. Αλλά αυτό είναι η επιστήμη.

Η κα Παλαγγιά, πεπεισμένη ότι ο τάφος ανήκει στον Φίλιππο Γ΄ τον Αρριδαίο, ερμηνεύει διαφορετικά την παράσταση, διαβάζοντάς την με τρόπο που —κατά τη γνώμη μου— δεν ταιριάζει με το ιστορικό της μήνυμα και το πολιτικό της νόημα. Νομίζω,

08

09

08

Εξώφυλλο του βιβλίου της Χρυσούλας Παλιαδέλη, *Βεργίνα. Ο τάφος του Φιλίππου. Η τοιχογραφία με το κυνήγι* (2004).

09

Εξώφυλλο του βιβλίου του Μανόλη Ανδρόνικου, *Vergina II. The «Tomb of Persephone»* (1994).

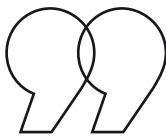
10

Η τοιχογραφία με το κυνήγι. Λεπτομέρεια: λιοντάρι, το βασιλικό θήραμα (Αρχείο πανεπιστημιακής ανασκαφής).

10

Η ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕ ΤΟ ΚΥΝΗΓΙ, Η ΠΡΩΤΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ ΤΟΥ ΝΕΑΡΟΥ ΔΙΑΔΟΧΟΥ ΩΣ ΒΑΣΙΛΙΑ ΠΛΕΟΝ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ, ΣΤΕΛΝΕΙ ΤΟ ΜΗΝΥΜΑ: «Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΠΕΘΑΝΕ, ΖΗΤΩ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ».

ωστόσο, ότι τα νεότερα δεδομένα από την επανεξέταση των οστών από τους δύο θαλάμους του τάφου ενισχύουν πλέον την απόδοση του μνημείου στον Φίλιππο Β΄ και όχι στον Φίλιππο Γ΄ Αρριδαίο.

—Χάρη στις νέες αναλύσεις;

Έχει ξεκινήσει τα τελευταία χρόνια, με πρωτοβουλία μου, ένα διεπιστημονικό, σχεδόν αυτοχρηματοδοτούμενο μέχρι στιγμής πρόγραμμα, που περιλαμβάνει το σύνολο του σκελετικού υλικού από τους βασιλικούς τάφους και διενεργείται χάρη στο φιλότιμο της ομάδας και των συναδέλφων των άλλων επιστημών. Μέρος των αποτελεσμάτων αυτής της επανεξέτασης των οστών έχει ήδη δημοσιευτεί σε διεθνές περιοδικό και επιβεβαιώνει ότι η ανδρική ταφή του θαλάμου ανήκει σε άνδρα ±45 χρόνων, με εμφανή σημάδια παρατεταμένης ίππευσης στο σκελετό του (πράγμα δύσκολο συμβατό με τον Φίλιππο Γ΄ Αρριδαίο). Επιπλέον, αναθεωρεί την ηλικία της νεκρής του προθαλάμου από τα 22–23 έτη, όπως έλεγαν οι προηγούμενοι ανθρωπολόγοι, γύρω στα 30–32. Αυτό ακριβώς το συμπέρασμα αποκλείει μια σειρά από υποθέσεις που υποστήριζαν την ταύτιση της νεκρής με τις νεαρές γυναίκες του Φιλίππου Β΄, δηλαδή τη Μήδα ή την Κλεοπάτρα, κυρίως όμως αποκλείει την Αδέα–Ευρυδίκη, τη γυναίκα του Φιλίππου Γ΄ Αρριδαίου, η οποία ήταν 19–20 ετών όταν πέθανε. Επομένως, η επανεξέταση των οστών, που τη θεωρώ πάρα πολύ σημαντική, δίνει καινούργια στοιχεία που εκτιμώ πως θα συμβάλουν με έγκυρα δεδομένα στη συζήτηση.

Ξέρετε, είναι τολμηρό να πεις: «Βρήκα τον τάφο του Φιλίππου Β΄!». Ο Μανόλης Ανδρόνικος το γνώριζε καλά όταν δοκίμαζε τη λογική του κάθε φορά που βρισκόταν αντιμετώπος με μια άλλη ερμηνεία του ευρήματος. Τα επιχειρήματά του ήταν λογικά, αλλά αυτό δεν συνεπάγεται ότι τα αποδέχονταν και οι υπόλοιποι. Διατυπώθηκαν απόψεις ότι «το χρήμα έρευσε στη Μακεδονία μετά την εκστρατεία του Αλεξάνδρου», ή ότι «οι μακεδονικού τύπου τάφοι είναι ανατολική επίδραση και εμφανίστηκαν στον ελλαδικό χώρο μετά την εκστρατεία του Αλεξάνδρου», λες και δεν υπήρχαν προηγουμένως επαφές των Μακεδόνων με την Περσική Αυτοκρατορία... Όταν γνωρίζουμε πως ήδη από τα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. έχουμε ιστορικά βεβαιωμένη την επέκταση της ισχύος της στον βορειοελλαδικό χώρο. Αυτή η λογική ότι ο τάφος «δεν μπορεί να χρονολογηθεί νωρίτερα από την εκστρατεία του Αλεξάνδρου» και ότι «οι πλούσιες ταφές της Μεγάλης Τούμπας είναι αποτέλεσμα του πλούτου που εισέρευσε στη Μακεδονία μετά τον Αλέξανδρο», λες και οι Μακεδόνες ήταν πάμπτωχοι όταν ξεκίνησαν την εκστρατεία, δεν είναι αρκετή για να αναιρέσει μια σειρά από σκέψεις και επιχειρήματα που στηρίζουν το αντίθετο.

Νομίζω ότι οι περισσότεροι πια —οι περισσότεροι, όχι όλοι— δέχονται την ταύτιση του νεκρού με τον Φίλιππο Β΄ και δεν υπάρχει, νομίζω, πλέον κανείς —ή σχεδόν κανείς— που να αμφισβητεί την ταύτιση του χώρου με την παλιά πρωτεύουσα των Μακεδόνων, τις Αιγές. Ως προς αυτό, τελειώσαμε.

—Ο Παναγιώτης Φάκλαρης;

Α! Ναι. Ο συνάδελφος και συνανασκαφέας διατύπωσε μετά το θάνατο του Μανόλη Ανδρόνικου διαφορετική άποψη, ότι η παλιά πρωτεύουσα ήταν στο Βέρμιο, στην άλλη μεριά του Αλιάκμονα. Νομίζω, ωστόσο, ότι τα επιχειρήματά του δεν είναι αρκετά ισχυρά για να ανατρέψουν την έντονη και ισχυρή βασιλική παρουσία στον αρχαιολογικό χώρο της Βεργίνας που —πέρα από το ανάκτορο και το νεκροταφείο— αντανακλάται πλέον και στις επιγραφές με το όνομα της βασίλισσας Ευρυδίκης και στις πρόσφατες βασιλικές ταφές στην αγορά της αρχαίας πόλης. Όλο αυτό το σύνολο ευρημάτων υποστηρίζει την αρχική ταύτιση του χώρου με την παλιά πρωτεύουσα και βασιλική νεκρόπολη του

μακεδονικού βασιλείου, τις Αιγές. Μόνο ένα νέο, ανατρεπτικό εύρημα θα μπορούσε να επιτρέψει την αναθεώρηση των μέχρι στιγμής αρχαιολογικών δεδομένων.

—Για να επιστρέψω στην τοιχογραφία με το κυνήγι: αντικρούετε την Όλγα Παλαγγιά που θεωρεί ότι η άκρα δεξιά μορφή είναι Ανατολίτης ευγενής, τον οποίο ο Αλέξανδρος συμπεριέλαβε στο στράτευμά του το 324 π.Χ. και τον έντυσε με μακεδονικό τρόπο.

Δεν νομίζω πως είναι «Ανατολίτης ευγενής». Εικονογραφικά δεν υποστηρίζεται από ανάλογα παραδείγματα. Αυτή η μορφή με την περίεργη ενδυμασία, και με το δίχτυ, ομολογουμένως με απασχόλησε αρκετά. Κατέληξα στο συμπέρασμα ότι δηλώνει, όπως και τα υπόλοιπα εικονογραφικά στοιχεία (δέντρα, θηράματα), ευρωπαϊκό και όχι ανατολίτικο τοπίο. Αν έχω δίκιο, όπως πιστεύω, τότε πρέπει να αναγνωρίσουμε στη μορφή με το δίχτυ έναν Θράκα ή Σκύθη και να τοποθετήσουμε την κυνηγετική δράση σε μια από τις περιοχές που είχαν ήδη ενταχθεί από τον Φίλιππο στο μακεδονικό βασίλειο.

Για μένα το σημαντικό με την τοιχογραφία είναι το μήνυμα που εκπέμπει το θέμα της: το κυνήγι, ως σημαίνων θεσμός στις ανώτερες τάξεις μιας αριστοκρατικής κοινωνίας, όπως η μακεδονική, και η αναγνώριση του νεκρού ανάμεσα στις δέκα ανθρώπινες μορφές που μετέχουν σ' αυτό. Είναι ο δαφνοστεφής νεαρός στον άξονα της παράστασης, όπως έχει υποστηριχτεί; Δεν νομίζω. Η ηλικία του δεν μπορεί να σχετιστεί με τα οστά του ώριμου άνδρα που βρέθηκε στο θάλαμο του τάφου, ενώ ούτε η θέση του στο μέσον της κυνηγετικής δράσης ούτε το στεφάνι (σύμβολο νίκης για τους αρχαίους) σημαίνουν αναγκαστικά πως είναι ο νεκρός. Η τοποθέτησή του στον άξονα της παράστασης δηλώνει την πρόθεση του ζωγράφου να τον αναδείξει περισσότερο από τις άλλες μορφές, αλλά όχι περισσότερο από τη γενειοφόρο μορφή που ετοιμάζεται να σκοτώσει το λιοντάρι, δεξιότερα. Έχω προτείνει πως ο νεαρός στον άξονα της παράστασης πρέπει να εικονίζει τον αναθέτη του τάφου και ενδεχομένως να αξιοποιεί «πολιτικά» την τοιχογραφία με το κυνήγι για τη δική του προβολή, ως νόμιμου κληρονόμου του μακεδονικού θρόνου. Εκτιμώ, δηλαδή, πως πρέπει να εικονίζει τον νεαρό Αλέξανδρο που, έχοντας σκοτώσει τον κάπρο πίσω του —έχοντας δηλαδή ανταποκριθεί στο προαπαιτούμενο για την αποδοχή του στην κοινωνία των ανδρών, σύμφωνα με τη μακεδονική «διαβατήρια τελετή»— κατευθύνεται φιλόδοξα προς το κυνήγι του λιονταριού. Αν ισχύει αυτή η ανάγνωση, τότε η τοιχογραφία με το κυνήγι αποτελεί την πρώτη πολιτική πράξη του νεαρού διαδόχου ως βασιλιά, πλέον, της Μακεδονίας στο θρόνο που άφησε κενό ο πατέρας του, στέλλοντας το μήνυμα στους θεατές της πρόσοψης του τάφου ότι: «ο βασιλεύς απέθανε, ζήτω ο βασιλεύς».

11

Η τοιχογραφία με το κυνήγι. Ζωγραφική αναπαράσταση: Γ. Μιλτσακάκης.

12

Η πρόσοψη του τάφου του Φιλίππου. Ζωγραφική αναπαράσταση: Γ. Μιλτσακάκης.

13

Τάφος του Φιλίππου. Το περιεχόμενο της χρυσής λάρνακας του θαλάμου.

12

13

—Η τοιχογραφία με τη σκηνή του κυνηγιού, δείγμα ζωγραφικής υψηλού επιπέδου του 4ου αιώνα π.Χ., λέτε, μας επιτρέπει την επανεξέταση του μνημειακού ψηφιδωτού των ελληνιστικών χρόνων από τη «βίλα του Φαύνου» στην Πομπηία, στο οποίο απεικονίζεται ο Αλέξανδρος σε μάχη εναντίον των Περσών. Εντοπίζετε κοινά σημεία στο πολιτικό μήνυμα των δύο έργων αλλά και πολλά κοινά αισθητικά στοιχεία. Λέτε επίσης για το ψηφιδωτό ότι, παρά την τεράστια βιβλιογραφία, υπάρχουν κενά που πρέπει να συζητηθούν. Θα θέλατε να μας πείτε κάτι περισσότερο γι' αυτά;

Έχω ήδη εκφράσει τις απόψεις μου για τη σχέση στην τεχνοτροπία των δύο έργων, που πρέπει να ανάγονται στο ρεπερτόριο του ίδιου ζωγράφου, του Αριστείδη Β' μάλλον παρά του Φιλόξενου, αλλά και στο πολύ συγγενικό πολιτικό μήνυμα που εκπέμπουν με διαφορετική αφορμή. Έχω προτείνει πως το πρωτότυπο ζωγραφικό έργο, που αντιγράφει το ψηφιδωτό της Πομπηίας, πρέπει να ήταν πολύ μεγαλύτερο, με μια συνθετική λογική ανάλογη με εκείνη της τοιχογραφίας. Πιστεύω πως δεν έγινε από τον Φιλόξενο, με πρωτοβουλία του Κασσάνδρου, αλλά από τον Αριστείδη Β', με πρωτοβουλία του Μνάσωνα από την Ελάτεια, αμέσως μετά την τελειωτική νίκη του Αλεξάνδρου επί των Περσών, το 331 π.Χ., ή το θάνατο του Δαρείου το 330 π.Χ. Εκτιμώ, επομένως, ότι υπηρέτησε τον ίδιο στόχο με την επιλογή του θέματος της τοιχογραφίας: δήλωσε, δηλαδή, όπως κι εκείνη, την ανάρρησή του αυτή τη φορά όχι στον μακεδονικό θρόνο (336 π.Χ.), αλλά στο θρόνο της Περσικής Αυτοκρατορίας (330 π.Χ.).

—Στο άρθρο σας στον συλλογικό τόμο των εκδόσεων Brill, μιλάτε για τις τέχνες στη Βεργίνα. Γράφετε ότι το να γυρίζεις από καλό κυνήγι, ιδίως αν είχες σκοτώσει κάπρο, ισοδυναμούσε με διαβατήρια τελετή για έναν νέο προκειμένου να γίνει δεκτός στην κοινωνία των ανδρών. Και σε άλλο σημείο λέτε ότι αν κάποιος, αντί να είναι σε ανάκλιτρο στο συμπόσιο, είναι καθιστός, αυτό κάτι σημαίνει, είναι κάπως υποτιμητικό.

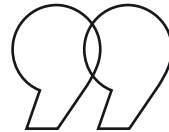
Δεν το λέω εγώ, οι γραπτές πηγές το λένε. Ο Κασσάνδρος, ας πούμε, δεν μετείχε στα συμπόσια ανακλιμένος, αλλά καθιστός, επειδή δεν είχε καταφέρει να σκοτώσει στα νιάτα του κάπρο.

—Και διαρκούσε εφ' όρου ζωής αυτή η «τιμωρία»;

Μέχρι να γίνει βασιλιάς στο τέλος, φαντάζομαι, δηλαδή μετά τον Αλέξανδρο. Το κυνήγι ήταν σημαντικό διαβατήριο έθιμο για τους Μακεδόνες — και για αριστοκρατικές κοινωνίες γενικότερα.

“
ΓΙΑ ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ
ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΟΥ
ΣΧΕΔΙΑΖΑΝ ΤΟ
«ΣΠΙΤΙ ΤΗΣ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ» Ο ΟΡΟΣ
«ΕΥΡΩΠΗ»
ΤΑΥΤΙΖΟΤΑΝ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ
ΜΟΝΟ ΜΕ ΤΗ
ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ
ΠΟΥ ΑΝΑΓΕΙ ΤΙΣ
ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΣΤΟΝ
ΚΑΡΛΟΜΑΓΝΟ.

14
Η τοιχογραφία με το κυνήγι.
Λεπτομέρεια: ο Αλέξανδρος.

—Το συναντάμε και αλλού στον ελληνικό χώρο;

Ναι, και στη Σπάρτη το έχουμε. Στις αριστοκρατικές κοινωνίες, πριν από τη δημοκρατία δηλαδή, το κυνήγι είναι χαρακτηριστικό κομμάτι της κοινωνικής τους —αλλά όχι μόνο— ζωής. Κάτι ανάλογο με αυτό που συμβαίνει μέχρι σήμερα και στους Εγγλέζους. Στις αρχαϊκές, όμως, κοινωνίες πρέπει να ήταν μιας μορφής δοκιμασία, η επιτυχία στην οποία ήταν προϋπόθεση για την είσοδο των νέων στην κοινωνία των ανδρών.

—Ερυσμάνθιος κάπρος, Καλυδώνιος κάπρος. «Άθλος» να σκοτώσεις αγριογούρουνο;
Ακριβώς.

—Στο ίδιο άρθρο, προς το τέλος, γράφετε ότι τα μακεδονικά μνημεία αδικήθηκαν γιατί, μέσω μιας κλασικιστικής προσέγγισης, συγκρίθηκαν με το καλλιτεχνικό μοντέλο της αθηναϊκής δημοκρατίας. Καταλαβαίνω πολύ καλά τι εννοείτε. Από την άλλη, όταν χαρακτηρίζουμε το ανάκτορο των Αιγών «Παρθενώνα της Μακεδονίας», δεν υιοθετούμε τελικά άθελά μας μια ανάλογη προσέγγιση; Εγώ δεν το χαρακτηρίζω έτσι γιατί εκτιμώ ότι η διατύπωση αδικεί το μνημείο. Κατανοώ, ωστόσο, την πρόθεση να δηλωθεί, αν δεν κάνω λάθος, πως καθένα από τα δύο αυτά μνημεία αντανακλά και υπηρετεί την εικόνα του πολιτεύματος που τα δημιούργησε: Ο Παρθενώνας ως έκφραση της δημοκρατικής Αθήνας, το ανάκτορο ως έκφραση της βασιλείας στη Μακεδονία.

—Εγώ το αντιλαμβάνομαι ως εξής: ότι όσο σημαντικός είναι ο Παρθενώνας για την Αθήνα, άλλο τόσο είναι το ανάκτορο για τις Αιγές.

Συμφωνούμε. Άλλωστε το ανάκτορο της Βεργίνας είναι το παλαιότερο μέχρι στιγμής δείγμα αυτού του οικοδομικού τύπου στον ελλαδικό χώρο των κλασικών χρόνων, αναμενόμενο βέβαια στη Μακεδονία, λόγω του πολιτειακού καθεστώτος, αλλά και πρότυπο το οποίο μιμήθηκαν και τα μεταγενέστερα ελληνιστικά «βασίλεια», με το θέατρο και την αγορά να συμπληρώνουν τα ανακτορικά συγκροτήματα, όπως συμβαίνει στη Βεργίνα.

—Στις θερινές ανασκαφές του 2008 και 2009 αποκαλύψατε συνολικά τρεις ταφές στο χώρο της αγοράς των Αιγών. Ο τόπος ταφής από μόνος του είναι απορίας άξιος. Τα πλούσια κτερίσματα, κυρίως το χρυσό στεφάνι από φύλλα βελανιδιάς, σας οδήγησαν στην υπόθεση ότι ο νεκρός του 2008, έφηβος ηλικίας 14–17 ετών, ήταν ο νόθος γιος του Αλεξάνδρου και της Βαρσίνης, Ηρακλής. Οι ταφές του 2009 ανήκαν σε έναν ενήλικα και ένα νήπιο, το οποίο ήταν κτερισμένο με χρυσό στεφάνι ελιάς. Γιατί επελέγη η αγορά για τις τρεις ταφές; Σε ποια περίοδο βρισκόμαστε; Ποιος είναι στην εξουσία; Πώς γίνεται να κτερίζονται ακόμα με λαμπρότητα «οι τελευταίοι Τημενίδες»;

Ήταν ένα εντελώς απροσδόκητο εύρημα: τρεις ταφές σε ισάριθμα πολύτιμα τεφροδόχα αγγεία. Τα ελάχιστα κτερίσματα —ένα στεφάνι βαλανιδιάς, όμοιο με εκείνα από τους τάφους II και III της Μεγάλης Τούμπας, ένα στεφάνι ελιάς και υπολείμματα χρυσοϋφασμένων υφασμάτων— έκαναν φανερή τη σχέση τους με νεκρούς βασιλικής γενιάς. Η θέση ανεύρεσής τους σε έναν δημόσιο χώρο όπως η αγορά των Αιγών, τα κεραμικά συνευρήματα που χρονολογούν την απόθεση στα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ., ο τρόπος απόκρυψής τους σε έναν βαθύ αποθήτη, σφραγισμένο με πηλόχωμα, χωρίς επιτάφια σήματα να δηλώνουν την ύπαρξή τους και, κυρίως, η ανθρωπολογική εξέταση των καμένων οστών τους, μας οδήγησαν στην πρόταση για ταύτιση μίας από αυτές (του νεαρού εφήβου) με τον Ηρακλή, τον άλλο γιο του Αλεξάνδρου, από τη Βαρσίνη. Δεν θα μπο-

ρούσαμε να το προτείνουμε χωρίς τη μαρτυρία του Ιουστίνου, που αφηγείται τον τρόπο με τον οποίο ο Κάσσανδρος αποφάσισε να απαλλαγεί από έναν ακόμη νόμιμο διάδοχο στον μακεδονικό θρόνο, δίνοντας εντολή να ταφεί μαζί με τη μητέρα του, χωρίς σημαία που να φανερώνουν τη θέση της ταφής τους. Η επιλογή της αγοράς δικαιολογείται μόνο από τη σπουδαιότητα των νεκρών, αφού μόνο οι ιδρυτές μιας πόλης είχαν το δικαίωμα να θάβονται εκτός νεκροταφείου. Όσο για τα κτερίσματα, ήταν μεν πολύτιμα αλλά ελάχιστα, σε σύγκριση με εκείνα που συνόδεψαν τους νεκρούς των ασύλπτων τάφων της Μεγάλης Τούμπας.

—Έχετε από το 1982 την επιστημονική ευθύνη για την έρευνα του Ιερού της Εύκλειας.

Με την ολοκλήρωση της ανασκαφής στη Μεγάλη Τούμπα και τα εντυπωσιακά της αποτελέσματα, ο Μανόλης Ανδρόνικος θεώρησε επιβεβλημένο να ερευνήσουμε σημεία της οχυρωμένης πόλης, έτσι ανέθεσε στον Παναγιώτη Φάκλαρη την οχύρωση, στη Στέλλα Δρούγου τον εντοπισμό και την ανασκαφή του θεάτρου, γύρω και κάτω από το ανάκτορο, και σε μένα ένα μικρό κομμάτι αγρού χαμηλότερα, που έμοιαζε να παρουσιάζει ενδιαφέρον λόγω μαρμάρινων θραυσμάτων που έρχονταν στο φως κατά την άροσή του.

Είχα την τύχη, την πρώτη χρονιά, το 1982, να εντοπίσω σε ένα από τα πρώτα ανασκαφικά μας τετράγωνα μια μαρμάρινη βάση που διατηρούσε στην κύρια όψη της και σε άριστη κατάσταση επιγραφή με το όνομα και το πατρώνυμο της Ευρυδίκης, κόρης του Σίρρα, που αφιέρωνε ένα άγνωστης μορφής ανάθημα στη θεά Εύκλεια. Το εύρημα ήταν πολύ σημαντικό για περισσότερους από έναν λόγους: ο χώρος από την πρώτη στιγμή μπορούσε να ταυτιστεί με το ιερό μιας θεότητας που λατρευόταν ως προστάτιδα της καλής φήμης στις αγορές άλλων ελληνικών πόλεων (Αθήνας, Κορίνθου κ.ά.) και η αναθέτρια δεν μπορούσε, με βάση τις πηγές, να είναι άλλη από τη βασίλισσα Ευρυδίκη, κόρη του Σίρρα, γυναίκα του Αμύντα Γ', μητέρα του Φιλίππου Β' και γιαγιά, επομένως, του Αλεξάνδρου. Ήταν λογικό να προτείνω την ταύτιση του χώρου με το Ιερό της Εύκλειας, ως τμήμα της αγοράς των Αιγών, και να επισημάνω, προσφέροντας ένα ακόμη αρχαιολογικό δεδομένο, τη βασιλική παρουσία στον αρχαιολογικό χώρο της Βεργίνας, πέρα από το νεκροταφείο και το ανάκτορο. Η συνέχιση της ανασκαφής το βεβαιώνει με νεότερα ευρήματα.

—Ξεφύλλισα την έκδοση του Αριστοτέλειου *Εικόνες αρχαιολογικής δράσης* (2006), ένα λεύκωμα με ανεξάρτητα μεγάλα φύλλα από λευκό γυαλιστερό χαρτόνι, σαν μεγάλα δελτία. Πολύ μακρύς ο κατάλογος των ανασκαφών!

Ο Τομέας Αρχαιολογίας του ΑΠΘ είναι ανασκαφικά πολύ δραστήριος, παρά τις αντικειμενικά πολύ δύσκολες οικονομικές συνθήκες. Αυτό προσπαθήσαμε να δείξουμε το 2006 η τότε διευθύντρια του Τομέα, μια πολύ αγαπημένη συνάδελφος που δεν είναι πια ανάμεσά μας, κι εγώ, με στόχο να προβάλλουμε αυτήν τη δραστηριότητα, οργανώνοντας μια μεγάλη φωτογραφική έκθεση. Οι συνάδελφοι ανταποκρίθηκαν με χαρά.

—Η Αγγελική Πιλάλη-Αστερίου, με την οποία συνυπογράφετε την Εισαγωγή και την Παρουσίαση;

Ακριβώς. Αγαπημένη φίλη, που μου λείπει ακόμη πάρα πολύ. Η έκθεση δεν πραγματοποιήθηκε —λόγω καύσωνα—, αλλά της δώσαμε έντυπη μορφή, σε ντοσιέ με φύλλα διπλής όψης για κάθε ανασκαφή, με κείμενα που συνέγραψαν οι ανασκαφείς. Πρόεκυψε, λοιπόν, ένα λεύκωμα που δίνουμε —ή δίναμε όσο ήμασταν εμείς εκεί— σε διάφορους φορείς, με στόχο να αξιοποιηθεί για την ενημέρωση του κοινού και —γιατί

15

15
Ελληνιστικό ψηφιδωτό που εικονίζει τον Αλέξανδρο σε μάχη εναντίον των Περσών. Από τη «βίλα του Φαύνου» στην Πομπηία, σήμερα στο Μουσείο της Νάπολης.

16
Στο Ιερό της Εύκλειας στη Βεργίνα, μπροστά στο μαρμαρίνο άγαλμα της πεπλοφόρου (1990). Στην επάνω σειρά, ανάμεσα στους εργάτες ο Μανόλης Ανδρόνικος.

16

17

17

17
Στο Ιερό της Δήμητρας στο Δίον με τον πρόωρα χαμένο Αλέξανδρο Μάντη.

18
Στο Δίον και πάλι, με την Έφη Πουλάκη, την Εύη Σκαρλατίδου και τον Αλέξανδρο Μάντη.

19
Στη Βεργίνα με τον Μανόλη Ανδρόνικο και τη Στέλλα Δρούγου.

18

όχι;— για την προσέλκυση χορηγών που θα ήθελαν να στηρίξουν την ανασκαφική δραστηριότητα του Τομέα μας.

—Είναι άψογο, πολύ ωραίο και με πολύ σοφό στήσιμο: κείμενα κατατοπιστικά και μικρά, πολλές και ωραίες φωτογραφίες. Και ενημερωτικό και καλαίσθητο. Είναι αποτέλεσμα συλλογικού κεφαίου και σκληρής δουλειάς, που υλοποιήθηκε χάρη στην ανταπόκριση των συναδέλφων, στο κέφι της Κικίς, αλλά κυρίως χάρη στη συμβολή δύο νεότερων, τότε, συνεργατών, της Νάσιας Χουρμουζιάδη και της Νάνσυ Κυριάκου, που δούλεψαν κάτω από ασφυκτικές (κυριολεκτικά και συμβολικά) συνθήκες για την πραγμάτωσή του.

—Γράφατε στον ιστότοπό σας: «Μετά το 2009 η ζωή μου έχει αλλάξει». Θεώρησα ότι ο πρώτος λόγος ήταν η εκλογή σας στην Ευρωβουλή το 2009. Ο δεύτερος η υποψηφιότητά σας ως αντιπεριφερειάρχη Κεντρικής Μακεδονίας, με τον Μάρκο Μπόλαρη, που το 2014 ήρθε, όπως λέτε, ως «κεραυνός εν αιθρία». Παρεμβλήθηκε και ένας άλλος λόγος: ο αδόκητος θάνατος του άντρα μου, του Γιώργου Παλιαδέλη, το 2010, που προκάλεσε αυτή την τεράστια αλλαγή. Αυτό είναι η μεγάλη αλλαγή στη ζωή μου. Οι άλλοι δύο απλώς γέμισαν ή γεμίζουν το κενό.

—Πρόσεξα την αφιέρωσή σας στο άρθρο για τον τόμο των εκδόσεων Brill.

Κι αλλού το έχω κάνει, συχνά το κάνω. Κακά τα ψέματα, μια αρχαιολόγος για να κάνει τη δουλειά της χρειάζεται και σύντροφο ο οποίος, αρχαιολόγος ή όχι, κατανοεί τις δυσκολίες του επαγγέλματος και έχει την ευαισθησία να τη στηρίξει. Στην περίπτωση μου, χωρίς τον Γιώργο, πολλά απ' όσα έκανα δεν θα τα είχα κάνει. Και όχι μόνο χάρη στην ανεκτικότητα του, αλλά κυρίως χάρη στη συμπαράσταση και το ενδιαφέρον του για τη δουλειά μου. Ήταν φυσικό, λοιπόν, η απουσία του να φέρει μια τεράστια αλλαγή στη ζωή μου.

—Ακολουθεί μια ερώτηση με ελαφρώς δυσανάλογα μεγάλη εισαγωγή. Είχαμε στο σχολείο μια εμπνευσμένη φιλόλογο —την κυρία Σπεντζοπούλου— η οποία στην τελευταία τάξη μάς ζήτησε, πριν αφήσουμε πίσω μας τα αρχαία κείμενα, να έχουμε συγκρατήσει τουλάχιστον δύο αποσπάσματα: τους πρώτους στίχους από το γ' στάσιο της *Αντιγόνης* (Έρωσ ανίκατε μάχαν...), και δυο αράδες από τον *Επιτάφιο* του Περικλή στον Θουκυδίδη: «και εμείς οι Αθηναίοι όποιον πολίτη δεν ασχολείται με τα κοινά δεν τον θεωρούμε φιλήσυχο αλλά άχρηστο». Το θυμήθηκα επειδή εσείς ασχοληθήκατε πολύ με τα κοινά: Το 1997 στην Πολιτιστική Πρωτεύουσα ήσασταν σύμβουλος Καλλιτεχνικής Διεύθυνσης με αντικείμενο τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και το σύγχρονο θέατρο. Αλήθεια, τι σας συνδέει με το θέατρο; Σας ρωτάω επειδή διατελέσατε και πρόεδρος του ΔΣ του Κρατικού Θεάτρου.

Μέχρι το 1997 με το θέατρο δεν με συνέδεε κάτι συγκεκριμένο. Τώρα με συνδέουν περισσότερα. Όταν έγινε η κατανομή των καθηκόντων στην Πολιτιστική, μού ζητήθηκε να ασχοληθώ και με το θέατρο. Δεν θα τα κατάφερνα χωρίς τον ηθοποιό Νίκο Ναουμίδη δίπλα μου, απόντα κι αυτόν από το 2013. Χωρίς τη γνώση του για το θέατρο και τους ανθρώπους του, θα ήταν αδύνατο να ανταποκριθώ στις απαιτήσεις αυτού του δύσκολου χώρου. Μαζί καταφέραμε να φέρουμε στην πόλη εκτός των άλλων —και παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίσαμε— το Royal National Theatre με μια εξαιρετική παράσταση, τον «Βασιλιά Ληρ».

Το Κρατικό Θέατρο Βορείου Ελλάδος προέκυψε μετά, ίσως λόγω της Πολιτιστικής.

Πολύ ενδιαφέρουσα θεατρική περίοδος για την πόλη, με καλλιτεχνικό διευθυντή τον αείμνηστο, επίσης, Διαγόρα Χρονόπουλο.

Άλλος αγαπημένος φίλος που έφυγε νωρίς. Συνεργάστηκα μαζί του σε μια περίοδο που η πόλη γεύτηκε την ευεργετική παρουσία του. Μεγαλύτερη, ωστόσο, εμπειρία ήταν η πενταετία μου στο Ευρωκοινοβούλιο. Ήταν αναπάντεχη η πρόταση του Γιώργου Παπανδρέου, αν λάβει κανείς υπόψη του τη γνωστή μέχρι τότε απόστασή μου από τη δρώσα πολιτική. Θεώρησα ότι μπορούσα να αντιμετωπίσω την πρόκληση. Δεν το μετάνιωσα, παρόλο που η θητεία μου συνέπεσε με μια εξαιρετικά δύσκολη φάση στην προσωπική μου ζωή, αλλά και με την περίοδο της κρίσης στη χώρα μας. Μετείχα σε δράσεις, με στόχο την πολιτιστική προβολή της Ελλάδας, έκανα μια φωτογραφική έκθεση για τη Βεργίνα, ήμουν μέλος του Συμβουλίου για το «Σπίτι της Ευρωπαϊκής Ιστορίας», και εισέπραξα μαζί με τους άλλους Έλληνες ευρωβουλευτές το σεβασμό των ξένων συναδέλφων μας για τα δεινά μας, τουλάχιστον σε κατ' ιδίαν συνομιλίες.

—Ωστόσο, δεν ανανεώσατε τη θητεία σας στο Ευρωκοινοβούλιο.

Δεν μου προτάθηκε αλλά δεν είμαι σίγουρη ότι θα το αποδεχόμουν. Έχω υποχρεώσεις προς τρίτους που δεν περιμένουν.

—Όσο ακόμη ήσασταν στο Ευρωκοινοβούλιο, στο πλαίσιο ενός συνεδρίου που διοργανώθηκε στις Βρυξέλλες, βρήκατε την ευκαιρία να μοιραστείτε το σκεπτικισμό σας για τη δημιουργία μουσείων εθνικής ιστορίας σε χώρες-μέλη της ΕΕ σε μια περίοδο που η ευρωπαϊκή ιδέα, η ευρωπαϊκή συνοχή χρειάζονται, λέτε, τη μέγιστη δυνατή ενίσχυση. Αντιπροτείνετε διακρατικές συνεργασίες με εκθέσεις και ανταλλαγές, φέρνοντας ως παράδειγμα την έκθεση στο Λούβρο για την αρχαία Μακεδονία (12.10.2011–16.1.2012).

Ως μέλος της Επιτροπής Πολιτισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου μετείχα —και λόγω της επαγγελματικής μου ιδιότητας— στις εργασίες για το εκθεσιακό σκεπτικό του «Σπιτιού της Ευρωπαϊκής Ιστορίας». Διαπίστωσα ότι —για τα μέλη της επιτροπής που ασχολούνταν με το θέμα— ο όρος «Ευρώπη» δεν ταυτίζεται πολιτισμικά με το σύνολο της ηπείρου μας, αλλά με τη δυτική Ευρώπη, που ανάγει τις ρίζες της στον Καρλομάγνο. Έπρεπε να τους θυμίσω παλαιότερες περιόδους, όχι μόνο τη ρωμαϊκή, αλλά και την αρχαία ελληνική, προκειμένου να συμπεριλάβουν στην έκθεση κομμάτια του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Θεωρώ, λοιπόν, ότι σε τέτοιους θεσμούς που σχεδιάζονται προκειμένου να στηρίζουν την ιδέα της Ενωμένης Ευρώπης (των Βαλκανίων συμπεριλαμβανομένων), μουσεία που προβάλλουν αυτήν τη συνέχεια είναι περισσότερο απαραίτητα από τα εθνικά και ότι για το λόγο αυτό είναι αναγκαίο να πληροφορήσουμε το ευρύ κοινό για τις πηγές του ευρωπαϊκού πολιτισμού από τα αρχαία και όχι από τα μεσαιωνικά χρόνια.

—Για να επιστρέψουμε στην πανεπιστημιακή ανασκαφή της Βεργίνας, εσείς συνεχίζετε να έχετε την ευθύνη της.

Η Στέλλα Δρούγου και ο Παναγιώτης Φάκλαρης είναι οι άλλοι δύο συνανασκαφείς. Πλαισιωμένοι όλοι μας με άξιους συνεργάτες ανασκάπτουμε με πλήρη αυτονομία στους τομείς που έχουμε αναλάβει εδώ και χρόνια. Εγώ έχω την τυπική ευθύνη για τις επαφές με το Υπουργείο.

—Δηλαδή, συνολικά είστε τέσσερις, οι τρεις σας και η Αγγελική Κοτταρίδη.

Η κα Κοτταρίδη είναι προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ημαθίας, στην εποπτική δικαιοδοσία της οποίας υπάγεται ο αρχαιολογικός χώρος της Βεργίνας και η πανεπιστη-

20

20

Στο Ιερό της Εύκλειας με Έλληνες, Ισπανούς, Αμερικανούς και Ρώσους φοιτητές.

21

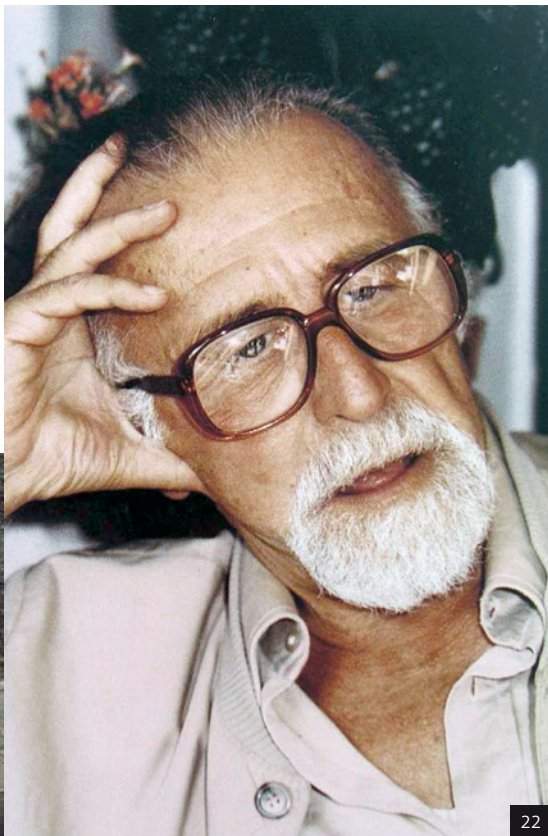
Η χρυσή λάρνακα της γυναικείας ταφής από τον προθάλαμο του τάφου του Φιλίππου.

22

Ο Μανόλης Ανδρόνικος στο μπαλκονάκι της οικογένειας Παυλίδη στη Βεργίνα.

21

22

μιακή ανασκαφή. Προέρχεται από την πανεπιστημιακή ανασκαφή και έχει χρεωθεί με τη δημοσίευση ευρημάτων της, όπως τα οργανικά κατάλοιπα από τους βασιλικούς τάφους της Βεργίνας και ο τάφος «της Ευρυδίκης», στην αποκάλυψη του οποίου μετείχε ως συνεργάτης του Μανόλη Ανδρόνικου. Το ίδιο και η Μπεττίνα Τσιγαρίδα, σημερινή προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πέλλας, παλιά κι αγαπημένη μας φοιτήτρια, που ανέσκαψε ένα οικοδόμημα των ελληνιστικών χρόνων, εντός της αρχαίας πόλης.

—Αλλά η Αγγελική Κοτταρίδη δεν σκάβει επίσης στις Αιγές;

Στο πλαίσιο της αναστήλωσης του ανακτόρου και της ανάδειξης του νεκροταφείου των τύμβων, όχι ως μέλος της πανεπιστημιακής ανασκαφής. Εμείς συνεχίζουμε την έρευνα στους τομείς ευθύνης μας, συντηρούμε τα ευρήματά μας, προχωρούμε στη δημοσίευσή τους, ασκούμε φοιτητές, Έλληνες και ξένους, στην ανασκαφική πρακτική και δεοντολογία, έχουμε ιδιόκτητα εργαστήρια και ενοικιαζόμενους χώρους για τη στέγαση των φοιτητών, μετέχουμε σε διεθνή συνέδρια, έχουμε διεθνείς και διεπιστημονικές συνεργασίες...

—Το ρωτάω επειδή είπατε ότι το Ιερό της Εύκλειας ήταν μέσα στην αγορά των Αιγών. Γι' αυτό αναρωτήθηκα πώς καταφέρντε να διακρίνετε τους τομείς σας μέσα στις Αιγές.

Οι τομείς της πανεπιστημιακής ανασκαφής είναι ξεκάθαροι και δραστήριοι εδώ και χρόνια, στο νεκροταφείο, στην οχύρωση και σε σημεία εντός της αρχαίας πόλης. Μόνο η έλλειψη κονδυλίων την περιορίζει. Το ΥΠΠΟΑ έχει αναλάβει την ευθύνη για την προστασία του χώρου και την ανάδειξη του ανακτόρου και τμήματος του νεκροταφείου των τύμβων, στις οποίες, όπως ανέφερα παραπάνω, οι πανεπιστημιακοί ανασκαφείς δεν έχουν καμιά συμμετοχή.

—Υπάρχει κάτι άλλο που θα θέλατε να μας πείτε;

Τι άλλο να πω; Τα είπα όλα. Είχα την τύχη να είμαι μαθήτρια του Ανδρόνικου και όχι μόνο σε επιστημονικό αλλά και σε ανθρώπινο επίπεδο. Η επιστημοσύνη του, η σεμνότητα και η αφοσίωσή του, η αίσθηση δικαίου απέναντι στους άλλους, το αίσθημα ευθύνης απέναντι στην ανασκαφή και τα ευρήματά της, ο σεβασμός του νόμου, ήταν στοιχεία του χαρακτήρα του που εκτιμώ βαθύτατα.

Έχω την υποχρέωση να φροντίσω για τα ευρήματα και τη δημοσίευσή τους, αλλά κυρίως να διαφυλάξω το κύρος μιας μακράς ανασκαφής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης για την οποία νιώθω τεράστια ευθύνη.

Ανακεφαλαιώνοντας, θα πρέπει να ομολογήσω ότι υπήρξα, εντέλει, πολύ τυχερή στη ζωή μου με τους ανθρώπους, τους φίλους και τους δασκάλους μου, και να δηλώσω πως είμαι πολύ περήφανη όχι μόνο για τα δύο παιδιά μου, μα και για τους λίγους αλλά εκλεκτούς μαθητές μου. ■